

Qallunaatsiaqarfik

Et gammelt mysterium opklaret?

Af Ole Guldager

Ved Qallunaatsiaqarfik i Vatnahverfi, Sydgrønland, ligger en stor nordbogård som siden sin opdagelse i 1948 ikke har været nøjere undersøgt¹. Det antages i denne artikel at ruingruppen blev registreret allerede i 1778 af Aaron Arctander.

Yderligere er det sandsynligt at ruingruppen i middelalderen var gården Foss, der nævnes i Ivar Bárðarsons Grønlandsbeskrivelse fra det 14. århundrede.

I Sydgrønland lå nordboernes gamle østerbygd, der var befolket i omtrent 500 år, fra landnamet omkring 985 e. Kr. til nordboerne forsvinder, vel i løbet af det 15. århundrede. Ruinerne af deres gamle gårde kan man endnu idag se i landskabet. Man kender over 400 lokaliteter i Sydgrønland, og der opdages stadig nye. Nogle steder er der bare få huse, hvor der på andre kan være en snes huse eller mere.

De fleste af disse lokaliteter er besøgt og optegnet i det 18. til det 20. århundrede. På museumsarkiverne finder man typisk en oversigtsplan fremstillet i skala 1:2000, samt en nøjere beskrivelse af de enkelte ruiner. Nogle få mangler dog endnu at blive ordentligt undersøgt.

Qallunaatsiaqarfik

Mellem de to fjorde, Igalikup kangerlua og Alluitsup kangerlua, findes et stort indlandsområde med mange søer og grønne bakker. Området har et, for Grønland, gunstigt klima med frodig vegetation og pile- og birkekrat i op til 3-4 meters højde.

I Landnamabók og Erik den Rødes saga nævnes et område ved navn Vatnahverfi (: sødistriktet) som blev taget i besiddelse af Hafgrim ved landnamet i slutningen af det 10. århundrede. (GHM I 1838, 180 og 206). Man har senere identificeret Vatnahverfi med dette indlandsområde med de mange søer (Jónsson 1898, 292), hvorfor det idag bærer samme navn.

Der findes temmelig mange gårdsruiner i området, der er vel undersøgt af blandt andre Daniel Bruun og Frode Petersen (Bruun 1896) samt C. L. Vebæk (1952, 1982, 1992). Alligevel er der sta-

Ole Guldager, f. 1968, er opvokset i Sydgrønland. B.A. i forhistorisk arkæologi, Københavns Universitet 1996. Har desuden arbejdet som turistguide for Grønlands Rejsbureau i en årrække.

Vatnahverfi. Foto: Ole Guldager 1994.

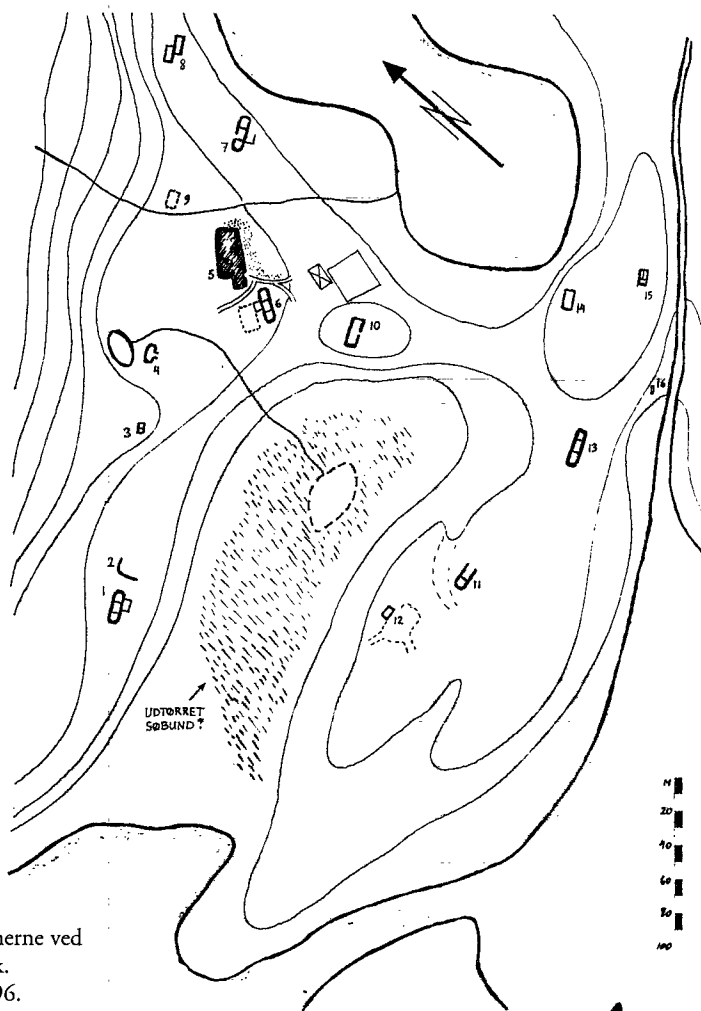
dig enkelte »hvide pletter« på kortet; ruiner der er kendt men ikke grundigt undersøgt, her iblandt ruingruppe Ø 164, der ligger midt inde i området, lige nord for søen Ukkusiip tasersua. Stedet kaldes af de lokale fåreholdere Qallunaatsiaqarfik (: der hvor nordboerne har boet).

Sommeren 1996 var undertegnede guide for en gruppe vandrere, der gik igennem Vatnahverfi. Vi besluttede at finde stedet for at undersøge det nærmere. Vi kom frem til ruinerne den 27. juli om aftenen. Det viste sig at være en temmelig stor samling ruiner og meget velbevarede, nogen steder med vægge bevaret op til halvanden meters højde. Ruinerne lå mellem nogle små søer på et plateau ca. 125 meter over havet.

Under opholdet blev der udarbejdet en oversigtsplan og en hastig beskrivelse af ruinerne. Denne plan samt ruinernes dimensioner er dog i nogen grad baseret på skøn, på grund af besøgets korte varighed. Senere undersøgelser på stedet kan sagtens bringe flere nye ruinfund med sig.

Ruin nummer 5 er selve beboelseshuset. Det er et sammenstyrtet kompleks, der er ca. 25 meter i længden og 11 meter bredt. Udgangen synes at have været i den sydlige ende af komplekset, hvor der svagt kunne skelnes stier, der førte bort i forskellige retninger.

Lige syd for huset lå ruinen af en stald (nr. 6), der er ca. 16 x 5 meter. Udover denne var der i området fire andre ruiner, der tolkes som stalde. De fleste havde en art rektangulær tilbygning.

Oversigt over ruinerne ved
Qallunaatsiaqarfik.
Ole Guldager 1996.

1. Stald, ca. 14 x 4 meter, med tilbygning, ca 5 x 4 meter.
2. Et dige bygget af store sten.
3. Tørstenshus, ca. 6 x 3 meter med rumdeling. Vægge bevaret i ca. 1 meters højde.
4. Tørve- og stenbygget hus, ca. 9 x 5 meter, med indgangsparti.
5. Beboelseshus, ca. 25 x 11 meter, med udgangsparti i sydøst og stier udgående herfra. I huset sås en bevaret struktur, der kunne minde om en pejs (?) samt to stendynger, der måske er eskimo-grave.
6. Stald, ca. 16 x 5 meter med tilbygning. Ved siden af denne ligger måske endnu en ruin (stiplet på planen), denne var dog meget utydelig.
7. Stald, ca. 16 x 5 meter med tilbygning.
8. To sammenhængende tørstenshuse, hver ca 4 x 5 meter.
9. Utydelig ruin, ca. 7 x 5 meter.
10. Stort tørstenshus bygget af store sten, ca. 14 x 6 meter, med mure over en meter tykke, temmelig ødelagt. Ligger på en lille bakke.
11. Stald, ca. 14? x 4 meter, den ene ende utydelig. Nedenfor denne sås en lang hulning i terrænet.
12. Tørstenshus, ca. 6 x 4 meter, meget velbevaret med høje mure. Nedenfor sås en firkantet fordybning i terrænet, 6 x 14 meter.
13. Stald, ca. 15 x 4 meter, velbevaret.
14. Tørstenshus, ca. 10 x 6 meter.
15. Tørstenshus med ruminddeling, ca. 8 x 5 meter.
16. Lille stenbygget rektangel, ca. 1 x ½ meter, eventuelt en rævefælde.

Udover beboelseshuset og staldene fandt vi en del mindre husruiner på stedet, der muligvis har været forrådshuse og økonomibygninger.

En enkelt tiltrak dog ekstra opmærksomhed, nemlig nummer 10. Den lå på en lille forhøjning lige syd for beboelseshuset og var temmelig sammenstyrtet. Længden bestemtes til at være ca. 14 meter og bredden ca. 6 meter. I den sydvestlige ende stod endnu to store sten (ca. en meter brede), der muligvis har markeret hjørnerne.

Direkte vest for denne ruin lå en næsten udtørret sø (skraveret på oversigtsplanen). Der var stadig lidt vand tilbage enkelte steder, men den må tidligere have været noget større, idet hele området var mudret.

Ruinerne ved Qallunaatsiaqarfik udgør, hvad der har været en ret stor nordbogård, med fem stalde og mange økonomibygninger. Der ligger ikke andre gårdsruiner i en radius på 3-4 kilometer fra denne, hvilket antyder, at gården har haft råderet over et temmelig stort område.

Bruun og Arctanders rejse

Opdagelsen af nordboruinerne er en lang historie. Allerede i 1723 rejste Hans Egede til Sydgrønland og fandt adskillige ruiner (Egede 1738). I de efterfølgende århundreder har en del rejsende og videnskabsmænd været i området, heriblandt Andreas Bruun og Aaron Arctander. De udsendtes i 1777 til Sydgrønland for at registrere steder, der ville egne sig til landbrug og kvægavl. Samtidig skulle de registrere de nordboruiner, de fandt. (Arctander 1793; Ostermann 1944, Vff).

Den 16. juli 1778 befandt Bruun og Arctander sig ved Kallumiut (Qallimiut) i Alluitsup kangerlua (Lichtenau fjord). Idet de hørte, at der oppe i landet findes ruiner, besluttede Arctander sig for at gå derop for at finde dem (Arctander 1793, 1192ff; Ostermann 1944, 54f og 100ff). Den dag fandt Arctander to ruingrupper. Den første er identificeret som ruingruppen 60 V2 IV 584/Ø77 i Qallimiup itinnera. Den er tidligere beskrevet af kaptajn G. F. Holm i 1880 (Holm 1894, 124). Denne ruingruppe besøgte også i juli 1996, hvor en ny oversigtsplan udarbejdedes, da der viste sig at være en del flere ruiner end tidligere antaget.

Den anden ruingruppes placering blev senere glemt og har lige siden været eftersøgt på Vatnahverfi. De eneste holdepunkter i eftersøgningen er Arctanders beskrivelse fra 1778 samt hans kort over området, hvor ruingruppen figurerer.

Herunder følger Arctanders beskrivelse:

»Jeg blev ved at gaae videre hen ad dalen, (fra Ø77, forf. bem.) og da jeg atter havde sat to Mile tilbage, kom jeg til adskillige smukke Græslier og Sletter, og da jeg havde overgaaet et anseeligt Stykke af samme, kom jeg til sex Huuslævninger og Tomter. Jeg besaae dem og befandt dem som følger: Paa en liden Forhøjning, der baade selv var begroet med Græs, saa og havde behagelige store og smukke Ommarke, fandtes en Huusmur, opført af store, flade Stene, der saa kunstig og net vare lagte paa hinanden og opmurede, ligesom een Muurmester havde gjort Arbeidet. Mellem Stenene paa adskillige Steder fandtes graa, fiin

Ruinområdet set fra vest. Foto: C. L. Vebæk 1948.

Sand. Murens Tykkelse var halvanden Alen, Husets Længde uden til 21 Alen og Bredden 9 Alen. Huusmuren mestendeels runden om i Mands Højde fra Jorden. Indgangen har været paa den sydøstre Side. Huset vendte mod N.O. og S.V. I den sydvestre Ende var ved en Muur afdeelt et Rum, neppe tre Alen langt og Indgangen derfra til det større Rum var neppe halvanden Alen bred. Endskjøndt Muren endnu stoed saa høj, som før er meldt, kunde jeg dog intet Spoer see, at der har været Vindver paa samme, veed derfor ikke, om det har været et Vaaningshuus, hvorledes Beboerne af samme have havt deres Lysning,

om de ikke, som andre gamle Nordmænd, have brugt Ljøre paa Taget, et Hul, der gav Lysning i Huset, af somme var overtrukken med Sjaae, og ligner meget Grønlændernes Tarme-Vindver.

Begge Hjørnesteene paa den sydøstre Side af Huset vare tre Alen lange, en og trefierdend. brede, og halvanden Alen tykke.

Strax neden for dette fandtes Rudera af to store Bygninger, begge ved Siden af hinanden, hvoraf det største have været, saavidt man kunne see, 27 Alen langt og 11 bredt, afdeelt i tre lige store Rum, det andet lidet kortere, af samme Brede, og afdeelt i to Rum. Muren, der indentil

endnu stoed en Alen over Jorden, udviisde, at Huset har været opført af Tørve og Stene. I N.O. og S.V. have og disse Bygninger vendt, og Indgangen, som kjendtes endnu i det ene, har vendt mod S.O.

Neden for disse vare endnu at see tre mindre Huustomter, hvis Forfaldelse tillader ingen bestemmelse om, hvor store samme have været; saa meget kan med Vished siges, at de have været opførte af Tørve og Stene.

Anseelige store Græsmarke ere omkring disse gamle Huuslævninger ... en stor Elv nedløber nær ved de gamle Huse, og en liden Bæk rinder imellem dem ... efter syv timers hastig Gang, kom jeg om Natten igjen ned til Kallumiut...« (Ostermann 1944, 101f).

Den geografiske placering

Arctander nævner, at han går 2 mil videre op i dalen fra ruingruppen Ø77. I Bruuns journal står der dog 1½ mil (ibid., 53f). Dette svarer til mellem 11 og 15 kilometer. Dog skal afstanden nok ikke regnes i fugleflugtslinje, men i antal vandrekilometer, der giver en noget mindre afstand på kortet.

Der står desuden, at han klarer turen fra ruinen til Qallimiut på syv timer, hvilket i dette terræn næppe overstiger 15 kilometer. Da der er ca. 5 kilometer (og godt to timers gang) fra Qallimiut til Ø77, efterlader det omtrent 10 kilometer som et angiveligt maksimum, hvilket i fugleflugtslinje svarer til højst 7-8 kilometer.

Ved at tegne en radius på 8 kilometer om Ø77, ses det, at kun ruingrupperne Ø170, 164, 165 og 166 ligger indenfor denne. Ø170 er det næppe, da den ligger

ved søen Qorlortorsuup tasia, der også er indtegnet på Arctanders kort (og besøges af ham dagen efter!). Desuden fremgår det af kortet, at ruinerne befinder sig i omtrent nordvestlig retning fra Ø77. Ø170 ligger i nordøst. Ø165 og 166 ligger begge direkte ud til den meget store sø Tasersuaq. Det virker tvivlsomt, at der kunne være tale om en af disse, da Arctander ville have bemærket søen og indtegnet den på kortet.

Tilbage bliver kun Ø164 (60 V2 IV 590/Ø164) som alternativ, med mindre der indenfor den angivne radius skulle befinde sig en hidtil uopdaget ruingruppe.

Når man befinder sig ved ruingruppe Ø77, er den mest naturlige vej at fortsætte op i dalen (som Arctander gjorde) at gå mod nord nordøst og følge den østlige side af fjeldet Ukuusik og gå nordenom fjeldet, hvorefter man vil komme ned til ruingruppe Ø164. Denne strækning ville kunne tilbagelægges på omtrent fem timer. Man vil også komme til Ø164 ved at gå syd og vest om fjeldet Ukuusik og følge bredden af søen Ukuusip tasersua. Denne rute vil tage ca. fire timer. Arctander kan også have fulgt denne rute, blot er det så underligt, at han ikke nævner den relativt store sø eller indtegner den på sit kort.

På baggrund af denne vurdering af mulighederne virker det ikke urimeligt at antage, at Arctander er gået nordenom fjeldet Ukuusik fra Ø77 og fundet og beskrevet ruingruppen Ø164.

Ruinerne

Den første af de ruiner, Arctander beskriver, angives at være 21 x 9 alen (ca. 14 x

6 meter) og have en længderetning mod nordøst. Denne beskrivelse stemmer nøjagtig overens med ruin nummer 10 på oversigtsplanen af Ø 164. Ligeledes befinder den sig på en lille forhøjning i terrænet. Ruinen er desværre idag helt sammenstyrtet (hvor den i Arctanders tid angiveligt stod i mandshøjde), men de nævnte store hjørnestein står endnu.

De to andre ruiner, som Arctander nævner, er sandsynligvis identiske med de på oversigtsplanen nævnte ruiner nummer 5 og 6. Den ene angives at være 27 x 11 alen (17 x 7 meter) og inddelt i tre rum. Det lyder som en stald, da de ofte er tredelte, sikkert nummer 6. Den anden er lidt vanskeligere. Her er enten tale om en del af boligen, ruin nummer 5 eller det stiplede område vest for nummer 6. Ruin nummer 5 har desuden et tydeligt indgangsparti i det sydøstlige hjørne, hvilket svarer til Arctanders beskrivelse.

Der nævnes desuden tre andre ubestemmelige ruiner, der må findes blandt de resterende på stedet. I øvrigt løber der en lille bæk ned mellem husene, lige nord for nummer 5, og en større elv løber ned i søen lige syd for ruinerne, hvilket også stemmer overens med Arctanders beskrivelse.

Arctanders ruinbeskrivelse stemmer på mange måder fint overens med ruinerne i Qallunaatsiaqarfik, særlig ruin nummer 10 rammer helt i plet bortset fra, at den er styrtet sammen.

Når dette sammenholdes med argumentationen for den geografiske placering, synes alt at pege på, at Qallunaatsiaqarfik er stedet, hvor Arctander fandt ruiner i juli 1778.

Ivar Bárðarsons Grønlandsbeskrivelse

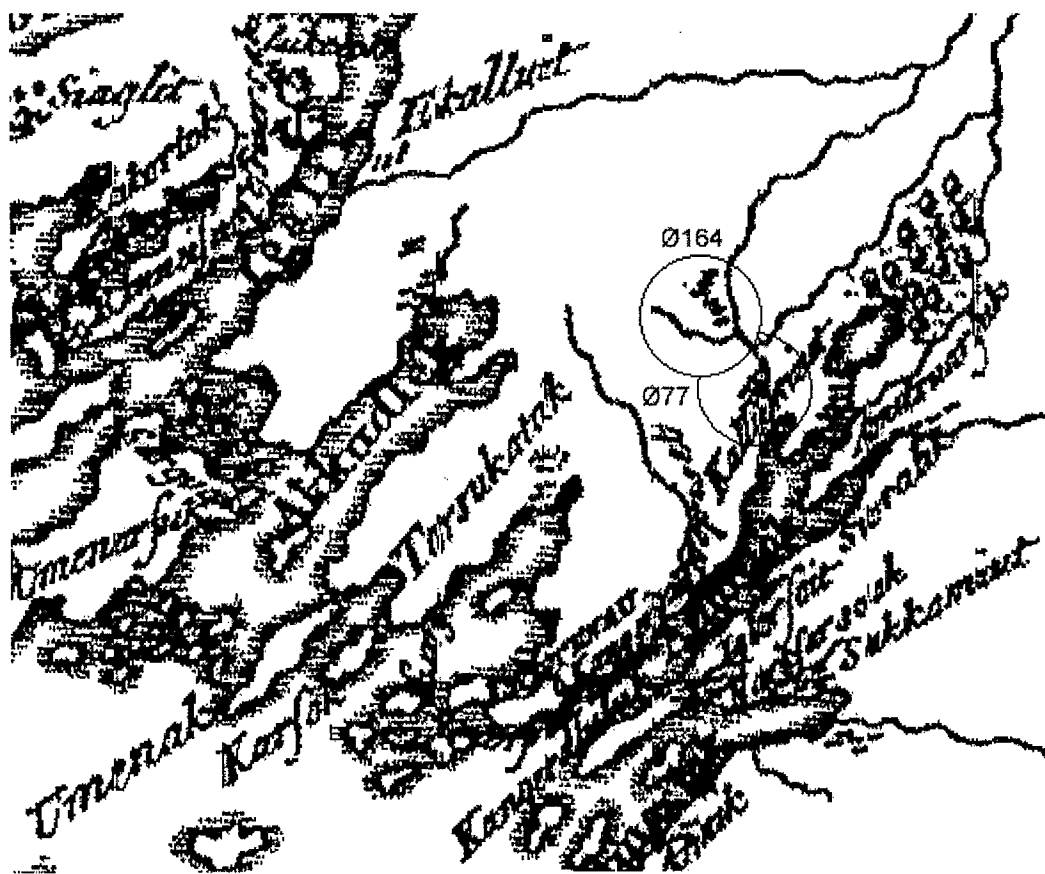
Denne gamle Grønlandsbeskrivelse er en af de bedste kilder til belysning af den gamle østerbygds topografi (Jónsson 1930).

Bárðarson var forstander på biskopsædet Gardar i en årrække, og oplysningerne menes at stamme fra midten af det 14. århundrede. Beskrivelsen kendes kun fra senere oversættelser. Uddraget her stammer fra Grønlands Historiske Mindesmærker, (GHM III 1845, 248ff).

»Item der nest ligger Eynerfjord, och emellum hannem och forskreffne Rafnsfjord ligger en stoer Hoffgaard, som høerer Konningen till, och den Gaard hedder Foss; och der stander en kostelig Kierche, vigt til Santum Nicolaum, som Konningen haffver att forlenne; och der ner ligger en stoer Fischesøe fulld med Fisch, och thaa nar stortt Vand och Regen kommer, och nar det Vand udfaller och mindsches, daa bliffver der utalig meget Fisch liggendis igen paa Sandet.« (Fra GHM III 1845, 255).

Eynerfjord (Ejnarsfjord) og Rafnsfjord svarer med stor sandsynlighed til henholdsvis Igalikup- og Alluitsup kangerlua (Jónsson 1898, Andersen 1982, Bergersen 1993), hvorimellem Vatnahverfi ligger. Ivar Bárðarsons beskrivelse meddeler os, at gården Foss ligger mellem de to fjorde, hvilket er en usædvanlig beskrivelse i forhold til stort set alle andre beskrevne steder, der knyttes til en bestemt fjord. Dette antyder, at gården har ligget temmelig langt fra havet, antagelig et sted midt imellem de to fjorde.

På Vatnahverfi kendes idag godt 50 gårdsruiner (Vebæk 1952; 1992), men da Foss skal findes midt mellem fjordene

Udsnit af Arctanders kort fra 1779. Cirklerne angiver de to nævnte ruingrupper. Arctander 1793.

og yderligere være en af de større gårde (hvilket det formodes, at en kongsgård var), indskrænkes antallet betydeligt.

Ruingruppen Ø164 opfylder kriterierne temmelig godt, men det bedste indicium for, at det er denne gårdsruin, der tidligere bar navnet Foss, er at der ved siden af ruinerne ligger en næsten udtørret sø, hvilket fremgår af oversigtsplanen. Vebæks billede fra 1948 viser dog, at det udtørrede område er fuldstændig oversvømmet ved dette besøg og nok i virkeligheden er en del af den langt

større sø, der ligger vest for ruinerne. Denne må så have variabel vandstand.

Ivar Bárðarsons beskrivelse nævner også, at der skulle være en kirke på gården, »vigt til Sanctum Nikolaum«. Finnur Jónsson bestrider dog dette (Jónsson 1898, 301f) og mener, at der er tale om en fejl i beskrivelsen på dette sted. Kirken der nævnes er, ifølge Jónsson, i virkeligheden domkirken i Gardar (Ø47).

Ruin nummer 10 i Qallunaatsiaqarfik er i denne forbindelse interessant, idet grundplanet (14 x 6 meter) svarer ret

godt til andre kendte dimensioner på større kirker fra nordbotiden i Grønland. Desuden er det, som ovenfor beskrevet, temmelig sandsynligt at Arctander ser denne ruin i 1778 og fortæller, at den er bevaret i mandshøjde, og at huset var »..opført af store flade Stene, der saa kunstig og net vare lagte paa hinanden og opmurede, ligesom en Muurmester havde gjort Arbeidet.« Altsammen tegn på en ganske særlig velbygget og stor ruin.

Placeringen af en udtørret eller variabel sø lige ved gården samt gårdens størrelse og placering i Vatnahverfi giver stedet en så stor lighed med Ivar Bárðarsons beskrivelse af gården Foss, at det må regnes for temmelig sandsynligt at ruinerne ved Qallunaatsiaqarfik virkelig er resterne af den gamle kongsgård². Hvorvidt der også på stedet er en kirkeruin, kan kun fremtidige undersøgelser kaste lys over.

Tak til: Sarah Nielsen, samt Kâlêraq og Rama Nielsen, Alluitsup Paa.

Noter:

1. Stedet er første gang i nyere tid besøgt af arkæologen C. L. Vebæk på en rekognosceringsrejse i Vatnahverfi i 1948. Der blev lavet ruinbeskrivelser, et hastigt oversigtskort, og man tog nogle billeder derfra, der findes i billedarkivet under Ø 164, Afdeling for Oldtid og Middelalder på Nationalmuseet, København. Det har ikke været muligt at genfinde oversigtsplanen i arkivet. Beskrivelsen af ruinerne findes i Vebæk (1992, 13).
2. Allerede i 1793 antager Eggers, at Arctanders ruiner er gården Foss (Eggers 1793, se kortet). Rafn (GHM III 1845, 856) mener der er tale om Ø90 ved Sioralik i Alluitsup kangerlua. F. Jónsson placerer Foss ved ruingruppen Ø91, hvor der er et stort vandfald, Qorlortorsuaq (Jónsson 1898, 287). Vebæk (1952) forestiller sig, at der er tale om en af ruinerne omkring søen Qolortorssup tasia, eller ruingruppen Ø167 (Vebæk 1982). Ostermann (1944) mener, som Rafn, at der er tale om Ø90 (Sioralik), hvilket også Bergersen tilslutter sig (1993).

Litteratur:

- Andersen, E. L. 1982. De norrøne stednavne i Østerbygden. Grønland nr. 5-6-7 1982.
- Arctander, A. 1793. Udskrivt af en dagbog. Af Aaron Arctander. 1777-1779. Samleren – et ugeskrift, Bd. 6. Nr. 69 (tillæg) med forord af H.P. von Eggers. Ekkard, F. (udg.), 2/8 1793, s. 1105-1242. Kgl. bib. 60-26, 8.
- Bergersen, R. 1993. Hvor ligger Hrafnsfjord? Grønland 7-8. 1993, s. 28ff.
- Bruun, D. 1896. Arkæologiske Undersøgelser i Julianehaabs Distrikt. MoG 16,3.
- Egede, H. 1738. Omstændelig og udførlig Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse. Kbh. 1738, s. 68ff, særlig 99-119. Kgl. bib. 2-251, 4.
- Eggers, H. P. von 1793. Om Grønlands Østerbygds sande Beliggenhed. Der Kgl. Landhuusholdningsselskabs Skrifter 4B. Kbh. 1794, s. 239-320. Kgl. bib. 39-191, 8.
- GHM 1838-45. Grønlands Historiske Mindesmærker, bd. I-III. Kgl. Nordiske Oldskriftsselskab, Kbh.
- Holm, G. F. 1894. Beskrivelse af Ruiner i Julianehaabs Distrikt. 1880. MoG 6,3.
- Jónsson, F. 1898. Grønlands gamle Topografi efter Kilderne. MoG 20,4.
- Jónsson, F. 1930. Det gamle Grønlands Beskrivelse af Ivar Bárðarson, Kbh.
- Ostermann, H. 1944. Dagbøger av nordmenn på Grønland før 1814. Norges Svalbard- og Ishavsundersøgelser, Meddelelser nr. 58.
- Vebæk, C. L. 1952. Vatnahverfi. Nationalmuseets Arbejdsmark 1952, s. 101-114.
- Vebæk, C. L. 1982. Vatnahverfi. Grønland, nr. 5-6-7 1982, s. 207ff.
- Vebæk, C. L. 1992. Vatnahverfi. An inland district of the Eastern Settlement in Greenland. MoG. Man & Society 17, 1992.